

Горан Д. Матић*

*Канцеларија Савета за националну безбедност
и заштиту тајних података/Факултет за
пословне студије и право, Београд*

ВЕЛЕИЗДАЈА У КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Сажетак

Почетак 21. века је довео до бројних безбедносних и политичких проблема на регионалном и глобалном нивоу, од једностраног признавања тзв. „Косова” до војне интервенције у Украјини, војне интервенције Израела у појасу Газа, преко бројних оружаних сукоба на тлу Африке, као и радикализације проблема у односу Кина – Тајван. Поред тога, распаду СФРЈ су претходиле бројне активности на пољу разбијања уставног уређења и безбедности СФРЈ, као и Савезне Републике Југославије, чије се последице и дан данас осећају у Републици Србији. Због тога су у раду су приказани неки правни аспекти велеиздаје – напада на уставно уређење и безбедност и позивања на насилну промену уставног уређења Републике Србије као један од облика репресивног деловања и кривичноправне заштите уставног поретка и безбедности, односно заштите постојања саме државе, што је једнако правно значајно питање како у XX, тако и у XXI веку.

Иначе, обрада проблематике велеиздаје је занемарена, као у теорији, тако и у пракси. Због тога је у раду приказан и историјски развој правних аспеката велеиздаје кроз призму заштите уставног уређења Србије. У критичком сагледавању актуелне легислативе, детаљно је анализирана одредба чл. 308. (*Напад на уставно уређење*) и

* Контакт: goran.matic@nsa.gov.rs. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8443-5797>

чл. 309. (*Позивање на насилну промену уставног уређења*) Кривичног законика Републике Србије, а у неопходној мери исто важи и за одредбе чл. 319. (*Удруживање ради против уставне делатности*), чл. 320. (*Припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије*) и чл. 321. (*Тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије*). Указано је и на нека занимљива решења која срећемо у упоредном праву.

Кључне речи: безбедност, уставно уређење, кривично право, безбедносни изазови, ризици и претње, угрожавање националне безбедности, велеиздаја, издаја

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У историјском периоду који је претходио настанку модерне државе, каква је настала на прелазу из XVI у XVII век, друштво је било усклађено према верским и моралним нормама или нормама обичајног права. Криминалитет (злочинство) издаје тада постојеће и заступљене религије, световног владара, члана племенске заједнице или издаја рода или племена нису се у суштини разликовали. Једина доступна санкција оваквог понашања била је прогонство или смрт, јер су сви чланови рода или племена били сроднички повезани, тако да није било разлике између прогонства и смртне казне. У каснијем периоду, који је дошао са технолошким и економским развојем друштва и економских односа, јавила се потреба да се ови односи, због све већих раслојавања и економских разлика, формално уреде и успостави неки нови, виши степен друштвене организације која би била изнад појединца. Поред развоја економије и технологије, дошло је и до теоријског развоја политичке и филозофске мисли, као и идеје друштвеног уговора, што је и довело до настанка првих модерних држава. Новонастали друштвени и политички квалитет који је поседовала ова модерна држава довео је до тога да се из мноштва злочина и преступа посебно издвоје они који су непосредно угрожавали постојање државе. При томе, концепт религије и државе је било немогуће раздвојити, деликти против религије и владара нису се могли раздвојити и третирану су као велеиздаја или издаја. Држава, као друштвени и политички концепт је грађанима давала сигурност и безбедност, тражећи безусловну лојалност, чије непоштовање је

било оштро кажњавано. Овакав концепт лојалности држави, који је постојао и у преддржавним организацијама, заступљен је на сличан начин и у модерним државама. Лојалност држави и власти, као идеја је додатно „увежбавана” и проширивана током векова у различитим типовима правних система и држава (Мацура 2018).

Модерно политичко друштво, иако са једне стране уређено међународним правом и обезбеђено механизмима колективне безбедности, као што су Уједињене нације и ОЕБС, ипак је изложено константним процесима политичке нестабилности и економских криза, које у крајњем исходу доводе до оспоравања легалитета и легимитета власти, изборног процеса, насилних политички мотивисаних протеста, разбијања уставног поретка појединих држава, грађанских ратова и војних интервенција. Самим тим, поново је значајна тема велеиздаје и издаје, односно заштита уставног поретка и безбедности Републике Србије, као једна од неизбежних тема од настанка Србије као модерне државе (видети више Матић и Милошевић 2021).

Савремена кривична законодавства, поред заштите повреде људских слобода и права, предвиђају и заштиту општих вредности које су установљене уставом и међународним правом, као што су мир, хуманитарно право, суверенитет, неповредивост граница, државно уређење и слично. Поред заштите ових општих вредности, на националном нивоу, предвиђена је и заштита власти, поделе власти и институција које одсликавају ту поделу, као извршна, законодавна и судска власт.

У сваком друштву има конкретних и често супротстављених гледишта о разним питањима. У демократској држави, слобода изражавања даје грађанима право да та становишта износе, предају и повере изабраним представницима, који заузврат имају задатак да у јавној расправи разматрају сва значајна питања. Та процедура омогућава демократским државама да преусмере и разводне друштвене сукобе и траже одрживе политичке и друштвене компромисе, који имају подршку читавог друштва. Због тога, не изненађује чињеница да често у одсуству добро организованих и функционалних демократских институција напетост између различитих интересних група измакне контроли и претвори се у политички мотивисано насиље и побуну – велеиздају и издају. Имајући у виду уграђене механизме демократије за каналисање друштвених сукоба, мир и безбедност се данас сматрају њеним саставним деловима.

Заштита власти, друштвено економског уређења и политичког система, као и људских слобода и права су вредности које имају политичку садржину, јер од општих односа политичких снага зависи ко су носиоци власти у једној држави, какво ће бити њено друштвено-економско уређење и на којим основама ће бити организован њен политички систем. Кривична дела из ове групе, као што се из самог назива види, *„имају двоструки објект кривичноправне заштите:*

- 1) уставно уређење и
- 2) безбедност државе”.

Најопштије ова кривична дела могу се дефинисати као политичка кривична дела која значе напад на унутрашњу и спољну безбедност државе. Исто тако, највише је заступљена и њихова деоба на две групе:

- велеиздаја, као напад на државну територију, устав и носиоце власти (напад на унутрашњу безбедност државе), и
- издаја, као напад на спољну безбедност државе.

Ова иста деоба изражена је у неким законима груписањем ових дела на она која су управљена против унутрашње и она која су управљена против спољашне безбедности државе, као и у кривичном законодавству Републике Србије. Новији облици ових кривичних дела инкриминисани су као посебна кривична дела са различитим називима, док су нека национална законодавства пошла и путем доношења посебних кривичних закона у области заштите друштвеног уређења и безбедности земље, задржавајући у кривичним законима само неке облике велеиздаје и издаје. Саме кривичноправне одредбе из ове области веома су различите по форми и опису појединих кривичних дела.

Заједничка карактеристика савременог кривичног законодавства је и постојање посебних одредби које се односе на организовани криминалитет у области заштите друштвеног уређења и безбедности земље.

Велеиздаја и издаја, представљају политичке деликте – политички мотивисана кривична дела и вероломство – криминалну нелојалност према држави, као и екстремна дела против нације и суверена. Теоријски гледано, велеиздаја представља рад на насилном обарању власти и насилној промени уставног уређења. У групу кривичних дела које би условно могли назвати велеиздајом у кривичном законодавству спадају:

- „напад на уставно уређење из члана 308. Кривичног законика [КЗ];
- позивање на насилну промену уставног уређења из члана 309. КЗ;
- убиство представника највиших државних органа из члана 310. КЗ;
- оружана побуна из члана 311. КЗ;
- диверзија из члана 313. КЗ;
- саботажа из члана 314. КЗ.”

У групу кривичних дела, поред дела из групе против уставног уређења и безбедности, можемо уврстити и дела против Војске Србије, а које би се могле сматрати издајом, као обликом преваре и радом за страну силу у рату или миру, условно можемо сврстати:

- „угрожавање независности из члана 305. КЗ;
- признавање капитулације или окупације из члана 306. КЗ;
- угрожавање територијалне целине из члана 307. КЗ;
- подривање војне и одбрамбене моћи из члана 419. КЗ;
- спречавање борбе против непријатеља из члана 420. КЗ;
- прелазак и предаја непријатељу из члана 421. КЗ;
- служба у непријатељској војсци из члана 422. КЗ;
- помагање непријатељу из члана 423. КЗ.”

Кривично дело *напад на уставно уређење* и *позивање на насилну промену уставног уређења* или *велеиздаје* представља један од основних облика кривичноправне заштите уставног поретка и безбедности државе у сваком правном систему. Иначе, обрада овог питања је занемарена, како у теорији тако и у пракси, правдајући то политичком мотивацијом извршилаца ових дела, дисконтинуитетом са ранијим правним системима, односно слободама и правима човека.

НАПАД НА УСТАВНО УРЕЂЕЊЕ, ВЕЛЕИЗДАЈА И ПОЗИВАЊЕ НА НАСИЛНУ ПРОМЕНУ УСТАВНОГ УРЕЂЕЊА

Напад на уставно уређење представља опште кривично дело против уставног уређења и безбедности Србије. У чл. 308. КЗ Републике Србије из 2005. године („Службени гласник Републике Србије, број 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019”), оно је уређено на следећи начин: „*Ко силом или претњом употребе силе покуша да промени уставно уређење Србије или да свргне највише државне органе казниће се затвором од 3 до 15 година.*”, као и у чл. 309. КЗ: „*(1) Ко у намери угрожавања уставног уређења или безбедности Србије позива или подстиче да се силом промени њено уставно уређење, свргну највиши државни органи или представници тих органа, казниће се затвором од шест месеци до пет година. (2) Ко дело из става 1. овог члана учини уз помоћ из иностранства, казниће се затвором од једне до осам година. (3) Ко у намери растурања израђује или умножава материјал који је по свом садржају такав да позива или подстиче на вршење дела из става 1. овог члана или ко упућује или пребацује на територију Србије такав материјал или држи већу количину тог материјала у намери да га он или неко други растура, казниће се затвором од три месеца до три године.*”

Она обухватају, на општи начин, и остала кривична дела из ове групе, тако да та посебна дела значе конкретизацију радње и заштитних објеката из овог општог кривичног дела [к.д.]. Следствено томе, ако у конкретном случају буду остварени елементи још неког к.д. из ове главе, радиће се о привидном идеалном стицају и постојаће само то друго к.д.

Њихова правна природа произлази из чињенице да оно обједињује у себи елементе већег броја кривичних дела из ове групе, али ту се пре свега мисли на њихов заштитни објекат који уједно представља и општи заштитни објекат свих кривичних дела против уставног уређења и безбедности Србије.

Оваква природа тог к.д. произлази како из његовог заштитног објекта који се, као што је истакнуто, појављује и као општи заштитни објекат целе ове групе кривичних дела, тако и из радње извршења, која обухвата оне делатности којима се напада на уставом утврђено уређење Србије, а нису актуелним Кривичним закоником предвиђене

као самостална кривична дела. Тиме је дефинитивно опредељен и однос ових дела према осталим кривичним делима из ове групе.

Наиме, сва остала *кривична дела против уставног уређења и безбедности Србије*, по природи ствари, су само посебни облици испољавања ових кривичних дела. То значи да се за *напад на уставно уређење и позивање на насилну промену уставног уређења* одговара само ако њиховим извршењем није остварено биће неког другог к.д. из ове групе. Иначе, у начелу, ова кривична дела могу бити у идеалном и реалном стицају са другим кривичним делима (лаке и тешке телесне повреде, убиства, противправно лишавање слободе, отмице, одавања значајних података – раније државне, службене и војне тајне и слично) прописаним у другим главама Кривичног законика или посебних закона (Vasiljević 2022, 97–108).

Ова кривична дела се у теорији кривичног права најчешће називају велеиздајом, које је за разлику од издаје, управљено на угрожавање унутрашње безбедности земље. Оно је битно измењено 1990. године до када је, поред тога што је било формулисано на широк и неодређен начин, садржавало и идеолошке појмове везане за ранији политички систем. Напуштена је и криминално-политичка и правно-догматски веома спорна и широка формулација „ко учини дело управљено на...” коју је садржавао опис овог кривичног дела до 1990. године, а према којој је свака радња могла представљати радњу извршења овог к.д. уколико би јој се приписала субјективна усмереност на угрожавање једног од објеката заштите наведених у опису овог кривичног дела (Стојановић 2007, 675).

Дела се састоје у покушају да се употребом силе или претњом употребом силе промени уставом утврђено уређење Србије, односно да се свргну њени највиши државни органи. Дакле, ова дела имају заједнички објекат кривичноправне заштите и он се односи на уставом утврђено уређење Србије, односно у том оквиру инкриминације ова дела имају два конкретнија облика објекта заштите: покушај промене уставног уређења и покушај свргавања највиших државних органа.

Тиме је начелно одређена и последица свих облика ових дела, а она се огледа у угрожавању уставног уређења Републике Србије. Последице ових дела нису у закону изричито наведене већ произлазе из угрожавања заштитног објекта. Као и у неким другим таквим случајевима, последица се овде јавља као изазивање такозване апстрактне опасности за заштитне објекте. У извесном смислу свако супротстављање органима који врше власт значи угрожавање

власти, али свако супротстављање није усмерено ка ограничавању или обарању власти. У том смислу треба схватити и угрожавање уставног уређења Републике Србије, као заједничке последице свих облика овог кривичног дела.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца [СХС] – Тако је, на пример, било уређено параграфом 94. КЗ Краљевине СХС из 1929. године јединствено кривично дело велеиздаје и издаје (напада на уставно уређење и угрожавање територијалне целине) и инкриминисано да ће се робијом или заточењем казнити онај *ко предузме какво дело које иде на то:*

- *да се силом или претњом, да ће се сила употребити према лицима или стварима, промени државно уређење или ред наслеђа престола;*
- *да се владалац силом збаци или претњом силе спречи да врши своја права и дужности или га принуди да своја права и дужности врши у одређеном циљу;*
- *да се незаконито прибави врховна државна власт ради непосредног извршења или њеног преноса на друга лица;*
- *да се Краљевина СХС или неки њен део споји са којом страном државом или да се неки њен део издвоји из целине и постане самостална држава.”*

Сви наведени заштитни објекти су делови једног општог заштитног објекта – уставног уређења Републике Србије, односно њеног друштвено економског уређења и друштвено политичког система. Из тога би на први поглед произлазило да је било довољно да, као заштитне објекте овог кривичног дела навести само уставно уређење Републике Србије, јер су сви други у закону наведени објекти садржани у овом. То међутим, не би било оправдано из два основна разлога. Прво, напади на уставно уређење се у пракси јављају управо према објектима који су у закону одређени. Друго, иако је у питању к.д. које је у основи управљено на угрожавање уставног поретка, облици тог угрожавања нису исти за све заштитне објекте које закон наводи. Издвајањем, односно ближим одређивањем појединих заштитних објеката, ово дело постаје одређеније и чвршће везано за принцип *Nullum crimen sine lege* (Бачић и др. 1978, 423).

Кривичноправна заштита, код политичких кривичних дела уопште, обично не обухвата непосредно и оно што бисмо могли назвати идеолошком димензијом политичког и уставног система

у смислу одређене идеологије, одређеног партијског програма и уопште тзв. партијности заштите у кривичноправној регулативи овог подручја. У вези са тим, значајно је истакнути да је генерални објекат заштите у овом случају одређено уставно уређење и његова одбрана од насилних и других противуставних начина његове промене, рушења и свргавања.

У ранијем периоду, међутим, ова кривичноправна заштита је била проширена и на идеолошке темеље друштвеног и државног уређења (на пример на монархијско уређење или власт радничке класе и на социјалистичко самоуправљање), што је представљало посебну опасност од могуће државне репресије према идеолошким неистомишљеницима кроз примену вербалног политичког деликта (Бавцон и др. 1988, 210).

Самим тим, кривична дела *напад на уставно уређење из члана 308. КЗ* и *позивање на насилну промену уставног уређења из члана 309. КЗ*, по својој природи и називу, представљају деликте угрожавања, што значи да је за довршено к.д. довољно проузроковање апстрактне опасности за наведене објекте кривичноправне заштите. Поред тога, намеће се закључак да дела и понашања таквог објективног и субјективног значења и циља, на какве се мисли у овом случају, треба спречавати већ у њиховој припремној фази, али само када су та дела објективизирана и када сама по себи значе одређену друштвену опасност, иако је она још апстрактна (удаљена), али ипак реално могућа.

За први облик кривичног дела из чл. 308. КЗ-а и чл. 309. КЗ-а, – покушај промене уставног уређења, карактеристична су одговарајућа обележја. Наиме, објекат кривичноправне заштите је уставно уређење Србије. Под тим се подразумева систем организовања власти у земљи (законодавна, извршна и судска), њихова организација, надлежности, функционисање, уставом зајамчена људска права и слично. Институционални облици уставног уређења су: државно уређење земље, скупштински систем власти, правосудни органи, одбрана и слично.

Према чл. 1. Устава из 2006. године („Службени гласник Републике Србије,” број 92/2006 и 115/2021), „*Република Србија је држава српског народа и свих грађана који у њој живе, заснована на владавини права и социјалној правди, начелима грађанске демократије, људским и мањинским правима и слободама и припадности европским принципима и вредностима*”.

Слободе, права и дужности човека и грађанина представљају нераздвојни део уставног уређења Републике Србије, због чега је и напад на ове вредности у исто време и напад на уставно уређење. То исто важи и за уставност и законитост, као брану против самовоље, арбитрарности и злоупотребе власти и јавних овлашћења.

У вези са могућим угрожавањем уставног уређења, интересантно је осврнути се на легислативу Краљевине СХС, конкретно на текст Обзнане од 29. децембра 1920. године, где је констатовано да *„растројни и реакционарни елементи спремају напад на државу, њено устројство и друштвени ред са задатком да по руском бољшевичком примеру, све сруше што данас постоји од закона, установа и добара јавних и приватних, а на место свега заведу као у Русији власт неколико људи који ће располагати животом, слободом и имањем грађана, а државу отворити инвазији странаца”*. Сама Обзнана имала је деклараторни карактер, без предвиђене кривичне санкције, због чега су је примењивале само тадашње административне или извршне власти. Кривичне санкције за примену Обзнане биле су предвиђене у тексту Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави од 30. јула 1921. године.

Када анализирамо садржину Закона о кривичним делима против народа и државе из 1946. године, објекти заштите били су постојеће државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије [ФНРЈ], њена *„спољна сигурност или основне демократске, политичке, националне и економске тековине ослободилачког рата: федеративно уређење државе, равноправност и братство југословенских народа и народна власт”*.

Анализа одредаба кривичног дела контрареволуционарни напад на државно и друштвено уређење из чл. 100. КЗ ФНРЈ из 1951. године указује да су објекти кривичног дела контрареволуционарни напад на државно и уставно уређење били власти радног народа или изабрани и уставом утврђена представничка тела, као и извршни органи тих тела, затим економска основица социјалистичке изградње, јединство народа ФНРЈ и федеративно уређење државе (Таховић 1953, 13).

У совјетској кривичноправној литератури, на коју се угледало тадашње југословенско кривично право, постојало је мишљење да се ова група кривичних дела могла извршити само са контрареволуционарним умишљајем (*dolus specialis*), које се базирало на контрареволуционарном карактеру ових кривичних дела. (Бачић и др. 1978, 416.)

КЗ СФРЈ из 1977. године, у смислу инкриминације контрареволуционарног угрожавања друштвеног уређења, имао је следеће објекте заштите, тј. односио се на:

- „ограничавање или обарање власти радничке класе и радних људи;
- подривање уставом утврђеног друштвено-економског уређења, друштвено-политичког система или система самоуправљања;
- противуставно свргавање органа самоуправљања и власти, њихових извршних органа или представника највиших државних органа;
- подривање економске основице земље;
- разбијање братства и јединства или нарушавање равноправности народа и народности, и
- противуставну промену федеративног уређења државе” (Бачић и др. 1978, 420.).

Радња кривичног дела велеиздаја описана у члановима 308. и 309. КЗ-а, у актуелном кривичном законодавству Републике Србије одређена је као покушај насилне промене уставом утврђеног уставног уређења Србије, односно позивања на насилну промену уставног уређења. За одређивање радње извршења употребљен је специфичан кривичноправни појам, тако да се не може говорити о њеном прецизном прописивању, јер и сам покушај да се у кривичном праву дефинише као започињање радње извршења или њено довршење, што значи предузимање оне делатности, која се код одређеног кривичног дела, може сматрати његовом радњом извршења (Лазаревић и др. 2004, 831).

Стога, појам радње код овог дела треба тумачити у контексту осталих обележја дела, а посебно природе заштитног објекта и намере извршиоца. То значи да треба да буду предузете неке делатности које превазилазе припремну радњу у садржајном смислу, а објективно значи угрожавање уставног уређења. То се мора процењивати у сваком конкретном случају, али је сасвим сигурно да је ово обележје у нашем кривичном законодавству непрецизно одређено и да то може стварати тешкоће у његовој практичној примени (Лазаревић 2011, 893).

Ова релативна уопштеност у одређивању радње извршења ублажена је прописивањем да је за постојање овог дела неопходно да се напад на уставом утврђено уређење врши употребом силе (апсолутне или компулзивне) или претњом употребе силе, позивањем или подстицањем. Инкриминисано је само насилно угрожавање државног уређења. За постојање овог облика кривичног дела „*није неопходан покушај да се промени уставно уређење у целини, али није довољно да се то чини у односу на неке мање важне елементе уставног уређења*”. Сила и претња могу се у овом случају појавити као начин вршења неке друге делатности, али треба узети у обзир да и сама употреба силе и претње може представљати радњу извршења. Појам силе и претње треба узети у њиховом општем значењу. Сила може бити апсолутна или компулзивна, односно састојати се у употреби механичке, физичке или неке друге снаге, хипнозе или омамљујућих средстава. Сама претња употребом силе мора бити озбиљна и остварљива.

Радња извршења треба да је управљена на насилну промену уставом утврђеног уређења. То је и основни циљ учиниоца кривичног дела. Промена значи замену постојећег државног уређења неким другим, које се не би заснивало на садашњим уставним решењима (на пример промена монархије у републику). При томе, није од значаја какво се решење жели наметнути. Такође, није неопходно да је делатност учиниоца управљена на промену уставног уређења у целини, довољно је да се угрожава и било која његова компонента (на пример скупштински систем, систем поделе власти, људска права и слично).

Последица дела је апстрактна опасност за уставно уређење, тако да је дело свршено самим предузимањем радње извршења, односно насилним покушајем његове промене. Ову последицу не треба утврђивати, она се претпоставља и садржана је у опасности радње извршења. Покушај овог дела није могућ, јер представља радњу извршења, односно изједначен је са радњом извршења.

Извршилац наведеног „кривичног дела може бити свако лице”. Сама природа дела, међутим, указује на то да његово извршење више значи организовано деловање више лица, односно да има елементе организованог криминалитета у области угрожавања друштвеног уређења и безбедности земље. За кривицу је потребан умишљај. У начелу, могући су директан и евентуалан умишљај, али ако се има у виду начин вршења овог дела и циљ који се жели постићи, пре се

може радити о директном умишљају. Учиницац треба да је свестан да предузима делатност која је управљена на угрожавање уставног уређења (видети више Ђорић 2023).

За други облик ових кривичних дела карактеристично је да он представља покушај свргавања највиших државних органа (видети више Матић 2016). Он има сва претходно наведена обележја првог облика. Специфичности ових облика кривичних дела се огледају у објекту кривичноправне заштите, а то су највиши органи Републике Србије, уз напомену да сам устав предвиђа поделу власти на законодавну, извршну и судску. Сам појам и круг највиших државних органа одређен је Уставом Републике Србије из 2006. године, односно грана власти, а то су:

- Народна скупштина;
- председник Републике;
- Влада;
- Уставни суд, и
- Врховни касациони суд (од 2023. године Врховни суд).

„Свргавање постоји и онда када се државни орган, односно његов члан принуди да сам поднесе оставку. Појам свргавања подразумева да се државни орган употребом принуде трајно онемогућава да врши своју функцију и, по правилу, је праћено његовим непризнавањем и заменом другим, нелегалним органом који не мора бити истовремено и неуставна категорија, односно овај орган може бити предвиђен и уставом”.

Свргавање представља свако противуставно лишавање функција неког државног органа или његовог представника, односно у самом појму свргавања већ је укључена противуставност, али закон овај елемент овде посебно истиче да би се још јаче нагласила разлика према законитом смењивању представника државних органа. Зато, привремено онемогућавање државног органа у обављању уставом и законом предвиђене функције и послова (на пример спречавање одређеног заседања Народне скупштине), без „негирања његове легалности, неће представљати ово, већ неко друго кривично дело”.

Примери из историје који би се могли илустративно анализирати везано за напад на уставно уређење у смислу државних удара „одоздо” и „одозго” су: државни удари Александра Обреновића из 1893. и 1894. године; Мајски преврат 1903. године; Шестојануарска

диктатура 1929. године; пуч од 27. марта 1941. године и слично (видети више Матић и Милошевић 2021).

ТЕЖИ ОБЛИЦИ ИЗВРШЕЊА, КАЖЊАВАЊЕ ЗА ПРИПРЕМНЕ РАДЊЕ И НЕКА РЕШЕЊА ИЗ УПОРЕДНОГ ПРАВА

Евидентно је да је одредбом чл. 308. КЗ Републике Србије обухваћен само основни облик извршења напада на уставно уређење. Наиме, тежи (квалификовани) облици извршења велеиздаје прописани су одредбом члана 321. поменутог КЗ као *тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије*. Конкретније посматрано, тежи облик извршења напада на уставно уређење постојаће ако је такав напад у датом случају:

- „имао за последицу смрт једног лица или више лица;
- изазвао опасност за живот људи;
- био праћен тешким насиљем;
- био праћен великим разарањима;
- довео до угрожавања безбедности војне или економске снаге земље.”

Подразумева се да у овом случају смртна последица код једног лица или више лица мора бити резултат нехата учиниоца. Најзад, за тежи облик извршења напада на уставно уређење учиниоцу је забрањено казном затвора у трајању од најмање 10 година, тј. у распону од 10 до 20 година.

Најтежи облик извршења велеиздаје постојаће у случају када је учинилац напада на уставно уређење том приликом „*са умишљајем лишио живота једно или више лица*”, као и у случају када је конкретни напад на уставно уређење извршен у „*време ратног стања, оружаног сукоба или ванредног стања*”, а та околност је била обухваћена умишљајем учиниоца. За најтежи облик извршења напада на уставно уређење прописана је казна затвора у распону од 10 до 20 година или казна доживотног затвора.

Засебно к.д. представљају и припремне радње за напад на уставно уређење, а у смислу чл. 320. КЗ-а Републике Србије („*припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије*”). Поменутом одредбом прописано је да ће се онај ко набавља или

оспособљава средстава за извршење напада на уставно уређење, или онај ко отклања препреке за извршење тог кривичног дела, или онај ко се договара, или ко планира или са другим организује извршење тог кривичног дела или онај ко другим одговарајућим радњама ствара услове за непосредно извршење тог кривичног дела, казнити затвором у распону од једне до пет година.

Тежи облик извршења к.д. из чл. 320. актуелног Кривичног законика постојаће, ако се припремање напада на уставно уређење састоји у упућивању или пребацивању на територију Србије лица или оружја, експлозива, отрова, опреме, муниције или другог одговарајућег материјала. У таквој ситуацији учиниоцу је забрањена казна затвора у распону од две до десет година.

Најзад, удруживање ради вршења напада на уставно уређење (стварање или постајање чланом групе или организоване криминалне групе), као специфична припремна радња, такође је инкриминисана као засебно кривично дело у чл. 319. Кривичног законика Републике Србије.

Посебно треба нагласити да је инкриминисање велеиздаје по много чему слично, па и идентично и у упоредном законодавству, мада у неким законодавствима има и значајних одступања.

Тако, на пример, Кривични законик Руске Федерације познаје кривично дело насилно заузимање власти или насилно задржавање власти (у чл. 278.). Овом инкриминацијом обухваћене су радње управљене на насилно заузимање власти или насилно задржавање власти у повреди Устава Руске Федерације, као и радње управљене на насилну промену уставног уређења Руске Федерације. За ово к.д. је предвиђена казна затвора од дванаест до двадесет година затвора.

Насупрот томе, Француски кривични законик инкриминише у прва два потпоглавља о кривичним делима против безбедности државе (чл. 75-80), кривична дела издаје и шпијунаже, те кривична дела против народне одбране. У трећем потпоглављу, које садржи кривична дела против државне власти и територијалне неповредивости (чл. 86-92) користи се реч „напад” чији је циљ:

- разбити или променити друштвено уређење;
- нахушкати становништво да се наоружа против државне власти;
- да се наоружају једни против других, као и
- да се угрози целовитост државне територије.

Припремне радње за ова кривична дела су инкриминисане у врло конкретном облику, и то као завера (Бавцон и др. 1988, 161-162).

У актуелном Кривичном закону Црне Горе наилазимо на нешто другачије решење. Њиме су уместо јединственог кривичног дела прописана два засебна деликта велеиздаје – и то *Напад на уставно уређење* (чл. 360.) и *Свргавање највиших државних органа* (чл. 361.). Очигледно је да су овде облици испољавања велеиздаје прописани као посебна кривична дела, при чему се свргавање највиших државних органа очигледно сматра лакшим обликом велеиздаје. Наиме санкција прописана за к.д. из чл. 360. КЗ-а Црне Горе је затвор у трајању од три до петнаест година, док је за к.д. дело из чл. 361. запређено казном затвора у трајању од једне до осам година.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Република Србија је током XIX, XX и XXI века константно изложена, како споља тако и изнутра, нападима на саму државност и уставно уређење. Напад на уставно уређење и безбедност, кроз политички мотивисани криминал је пројекат, који је најчешће национално, идеолошки или верски мотивисан и увек повезује одређени број људи сродних социјалних структура, организованих на хијерархијској основи са циљем да илегалним и легалним активностима остваре одређену политичку моћ и утицај, односно да нелегално насилним путем преузму власт или да промене друштвени систем у целости у складу са својим политичким програмима.

Када говоримо о кривичноправној заштити, односно о кривичном делу напада на уставно уређење или велеиздаје, оно је у кривичном законодавству Србије скоро 100 година и до сада је сходно политичко-идеолошком концепту државе више пута ревидирано.

Отвара се питање његовог значаја у XXI веку и његовог постојања у правном систему Републике Србије имајући у виду да оно представља политичко к.д. да је до пада Берлинског зида деведесетих година XX века интенција кривичног гоњења код овог кривичног дела произлазила из идеолошке супротстављености владајућим елитама, као и да је број осуђених лица за ово к.д. у 1947. години је био 2.754 лица, док је 2013. године био само 22 лица,

тако да је у укупном броју осуђених лица у Републици Србији, од 2000. до 2018. године, заступљен са 0.0 до 0.1%, према доступним статистичким подацима (видети више Динић и др. 2018).

У прилог оваквом ставу иде и сама природа кривичних дела из чл. 308. и 309. КЗ Републике Србије. Наиме, њихов заштитни објекат се појављује истовремено и као општи заштитни објекат целе групе „*кривичних дела против уставног уређења и безбедности Србије*”. То значи, ако су остварени елементи бића неког другог кривичног дела, учинилац ће одговарати за то посебно, а не и за ово дело. У односу на друга кривична дела против уставног уређења и безбедности, дело напада на уставно уређење има супсидијарни карактер (Јовановић и Јовашевић 2002, 14).

На крају, још једном подсећамо да је у теорији изражено мишљење по коме су радње извршења напада на уставно уређење и позивања на насилно рушење уставног поретка непрецизно законски одређене, што може стварати одређене тешкоће у практичној примени закона.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бачић, Фрањо, Љубо Бавцон, Мирослав Ђорђевић, Божидар Краус, Љубиша Лазаревић, Момир Лутовац, Никола Срзентић и Александар Стајић. 1978. *Коментар Кривичног закона СФРЈ*. Београд: Савремена администрација.
- Динић, Славица, Милош В. Јончић и Емил М. Турковић. 2018. *Кривичноправна заштита уставног уређења и безбедности као основа друштвене и привредне egzистенције Републике Србије*. Београд: Војно дело 5/2018:38–52.
- Ђорић, Марија. 2023. *Трендови у савременом екстремизму: изазови и поуке*. Београд: Политичка ревија 4/2023:71–92.
- Јовановић, Љубиша, и Драган, Јовашевић. 2002. *Кривично право – посебни део*. Београд: Полицијска академија.
- Кривични законик „Службени гласник Републике Србије, број 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019”.
- Лазаревић, Љубиша. 2011. *Коментар Кривичног законика – Друго измењено и допуњено издање*. Београд: Правни факултет Универзитета Унион у Београду

- Лазаревић, Љубиша, Бранко Вучковић и Весна Вучковић. 2004. *Коментар Кривичног законика Црне Горе*, Цетиње: Обод АД.
- Матић, Горан. 2016. *Политички деликти – атентат и побуна*. Београд: Медија центар “Одбрана”.
- Матић, Горан, и Милан Милошевић. 2021. *Основи безбедности*, Београд: Факултет за пословне студије и право Универзитета „Унион – Никола Тесла”.
- Мацура, Милан. 2018. *Crimen laese maiestatis – ембрион савременог концепта велеиздаје*. Београд: Безбедност 2/2018.
- Стојановић, Зоран. 2007. *Коментар Кривичног законика*, Београд: Службени гласник.
- Таховић, Јанко. 1953. *Кривично право – посебни део*. Београд: Научна књига.
- Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије, број 92/2006 и 115/2021”.
- Bavcon, Ljubo, Ivan Bele, Peter Kobe i Marijan Kavčnik. 1988. *Kaznenopravna zaštita države i njenog državnog uređenja – politički delikt*. Zagreb: Globus.
- Vasiljević, Dragana. 2022. *Politika krivičnopravne zaštite ustavnog uređenja savremene države*”, Banja Luka: POLITEIA br. 24: 97–108. Poslednji pristup 4.3.2023. <https://www.scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/2232-9641/2022/2232-96412224097V.pdf>

Goran D. Matić*Office of the National Security Council and Classified
Information Protection/Faculty of Business Studies and Law*

HIGH TREASON IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Resume

The beginning of the 21st century has brought about a large number of security and political problems at the regional and global levels, ranging from the unilateral recognition of the so-called “Kosovo”, military intervention in Ukraine, Israel’s military intervention in Gaza Strip, a number of armed conflicts on the African soil to the radicalisation of the problem in the relations between China and Taiwan. In addition, the disintegration of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) was preceded by a large number of activities directed at destroying the constitutional order and security of the SFRY as well as of the Federal Republic of Yugoslavia, the impacts of which are felt in the Republic of Serbia to this date. It is for that reason that this paper sets out some legal aspects of high treason in terms of attacking the constitutional order and security, and calling for a violent change of the constitutional order of the Republic of Serbia, as one of the forms of repressive activities and criminal legal protection of the constitutional order and security, or protection of the existence of the state itself, which is an equally important legal issue in the 20th and 21st century alike.

It should be noted that the treatment of the problem area of high treason has been neglected in both theory and practice. Thus this paper gives a review of historical development of legal aspects of high treason through the prism of protecting the constitutional order of Serbia. Within the critical examination of the current legislation, the paper provides a detailed analysis of the provisions of Article 308. (*Attack against the Constitutional Order*) and Article 309. (*Calling for a Violent Change of the Constitutional Order*) of the Criminal Code of the Republic of Serbia; the same applies to the necessary extent to the provisions of Article 319. (*Conspiracy against the Constitutional Activity*), Article 320. (*Preparation of acts against the Constitutional Order and Security of Serbia*) and Article 321. (*Serious Offences against the Constitutional*

Order and Security of Serbia). The paper also points to some interesting solutions we find in the comparative law.

Keywords: security, constitutional order, criminal law, security challenges, risks and threats, compromise of national security, high treason, treason